

Анотація. Актуальним для сучасної діалектології залишається систематизація та опис фраземіки всіх українських говорів.

У розвідці запропоновано матеріал до Словника стійких народних порівнянь, записаний на території Західного Поділля. Схарактеризовано основні принципи побудови лексико-графічних статей.

Ключові слова: стійкі народні порівняння, західноподільські говірки.

Summary. The systematization and description of phrasemics of Ukrainian dialects very relevant for dialectology modern.

In the research work the material for Vocabulary of constant folklore comparisons, written in the territory of Western Podill'a is presented. The main principles of lexicographic articles structure are characterized.

Key words: constant folklore comparisons, Western Podillia dialects.

УДК 811.161.2'367:821.161.2-3.P1/7.08

КОЗАК Р.В.

ПРАГМАТИЧНИЙ АСПЕКТ ЕКСПРЕСИВНОСТІ ПОРІВНЯЛЬНИХ КОНСТРУКЦІЙ В ХУДОЖНЬОМУ МОВЛЕННІ ІРЕН РОЗДОБУДЬКО (психологічна драма “Гудзик”: мова оригіналу та переклад російською мовою)

Лінгвістичні дослідження кінця ХХ початку ХХІ століття характеризуються насамперед підвищеною увагою до ролі людського фактора у процесі пізнання світу та розуміння мовної картини світу. Це виправдано тим, що мовна картина світу виражає специфіку людини, її буття, духовного світу, взаємовідносин зі світом. Проте, кожна людина по-своєму споглядає світ, тому й відчуває і розуміє його індивідуально, що особливо є притаманним для письменника, його творчості, його творення.

Мова репрезентує не тільки особливості концептуалізації окремої особистості, але й “національний дух” (за В. фон Гумбольдтом) і взаємопов’язану з ним індивідуальну мовотворчість окремих особистостей. Такою є, на наше переконання, мовотворчість сучасної письменниці Ірен Роздобудько та, зокрема, її психологічної драми “Гудзик”, що в антропологічному аспекті примушує замислитись “над такими філософськими екзистенціальними проблемами на кшталт сенсу життя, любові, зради, самотності” [2] .

Кожна мова має універсальні засоби, що увиразнюють її, підсилюють експресивність, образність тексту, часто стають домінують того чи того твору, а, інколи, і національного стилю в цілому. До таких експресивних засобів належить категорія порівняння. Тому темою дослідження ми обрали “Прагматичний аспект експресивності порівняльних конструкцій в художньому мовленні Ірен Роздобудько (психологічна драма “Гудзик”: мова оригіналу та переклад російською мовою)”. Вплив на інтелектуальну, емоційну і вольову сферу особистості реципієнта (адресата, читача) підсилюється порівнянням як засобом експресивності, з огляду на що визначена тема дослідження є **актуальною**.

Метою нашого дослідження є обґрунтування думки, що інтерес до проблеми експресивності, який виник в останні десятиліття, мотивується увагою до особистості мовця чи, точніше, до опису мови як засобу впливу на особистість мовця, на його поведінку і внутрішню духовну діяльність, мовну картину світу; аналіз порівняльних конструкцій української та російської мов для виявлення спільного та виокремлення відмінного у мовних етнічних картинах – українській та російській, зумовленого специфікою світобачення українців та росіян.

Завданнями нашого дослідження є:

1. З’ясувати мовні засоби, що забезпечують експресивність функціонування порівняльних конструкцій.
2. Проаналізувати найхарактерніші особливості експресивної функції порівнянь української та російської мови, на предмет виокремлення спільних та відмінних ознак.

Матеріалом дослідження нам слугувала психологічна драма Ірен Роздобудько за виданнями: Роздобудько І. Гудзик. – Харків: Фоліо, 2008. – 222с; Роздобудько И. Пуговица: Психологическая драма: Пер. с укр. – Харьков: Фолио, 2008. – 218 с.

У кінці ХХ століття на матеріалі різних мов були нагромаджені розмаїті думки про експресивність, що і визначило досить неоднозначне розуміння і тлумачення цього явища. Як стилістичний феномен тлумачили експресивність Ш.Баллі, Е.С.Азнаурова, І.В.Арнольд, Ю.М.Скребнев та ін; як семантичний феномен – В.Г.Гак, Н.О.Лук'янова, І.А.Стернін, А.Вежбицька та ін; як функціональний феномен – О.О.Реформатський, Р.О.Якобсон, В.О.Аврорін та ін; як стилістичний феномен – Ю.М.Скребнев; як прагматичний феномен – А.А.Мецлер, Р.О.Піотровський, Дж. Остін та інші вчені [5, 12-14]. Проте, місце експресивності як прагматичного феномену залишається недостатньо вивченим, а порівняльні дослідження, зокрема, на матеріалі української та російської мов майже зовсім відсутні.

Принагідно зауважимо, що людська думка, формуючись на основі мови, оформляється у мовленні, а мовлення – це, як відомо, і мовленнєва діяльність, і мовленнєва структура – текст (його усна і писемна форми), який по-різному експресивно забарвлений, оскільки є результатом дії експресивної функції мови. Експресивна функція мови – це, відповідно, уміння виражати емоційний стан мовця, його суб'єктивне відношення до позначуваних предметів і явищ дійсності.

Експресивність як загальномова категорія є дотичною до усіх сфер мови, і обсяг її виражальних засобів окреслити повністю неможливо. Проте проблеми експресивного синтаксису набувають у сучасній лінгвістиці все більшої актуальності, що обмотивовано інтенсифікацією вивчення структури тексту, мовної особистості як суб'єкта мовленнєвої діяльності, її прагматичних аспектів, взаємовідносин мовця і адресата, звукових засобів увиразнення мовлення і підсилення впливу на того, хто сприймає текст. Методологічно важливим є виявлення національно-культурного фактора синтаксичної експресивності.

Необхідність вивчення експресивного синтаксису підкреслював ще В.В.Виноградов, долучивши до проблем необхідних досліджень із стилістичного синтаксису “проблему експресивних – виражальних, художніх – відтінків, притаманних для тих чи тих синтаксичних конструкцій чи для тих чи інших комбінацій синтаксичних конструкцій” [1, 149].

Інтеграція тексту є однією з основних його ознак, що формується системою зв'язків, які забезпечуються різними рівнями, серед яких експресивний синтаксис є важливим компонентом тематичної, концептуальної, модальної цілісності.

Перелік експресивних синтаксичних конструкцій сьогодні ще не визначений остаточно, думається, що він не може бути визначений і в майбутньому, тому що у конкретному художньому тексті носієм експресивної ідеї може стати будь-яка морфологічна категорія, будь-які особливості синтаксичної структури фрази, адже все програмується темою тексту, індивідуальним стилем письменника, його намірами, ситуацією творчості і сприйняття тексту, національно-культурним компонентом.

Експресивні можливості синтаксису – безмежні, яскраві, розкривають все нові напрямки для вивчення. Розширює ці можливості вивчення мовотворчості письменників кінця ХХ – початку ХХІ ст., зокрема, Ірен Роздобудько. Слушно зауважує І. Дегтярова, що “лінгво-стилістична система, всі мовні ресурси постмодерністської прози спираються на синтаксичну будову та способи текстотворення, що сприяють розкриттю стилістичного потенціалу мовних одиниць, їх естетичного змісту та експресивної семантики” [3, 27].

До експресивних синтаксичних засобів відносимо порівняльні конструкції, які, як засвідчує дібраний фактичний матеріал, активно функціонують в українськомовному та російськомовному виданнях психологічної драми “Гудзик”. На 222 умовних сторінках українськомовного та 218 – російськомовного видань зафіксовано, відповідно, 317 та 292 порівняльних конструкцій, що дає змогу не тільки прослідкувати фіксацію моделей світу, а й простежити процес їх формування.

Порівняльні конструкції були предметом вивчення вітчизняних та зарубіжних мовознавців (Л. Голоух, М. Заборна, І. Кучеренко, Л. Прокопчук, С. Рошко; О. Барменкова, Л. М'яснікова, Н. Шаповалова, М. Черемисіна тощо). Маємо різні погляди, різні думки, які потребують сьогодні окремого аналізу, чого не можна досягнути у статті. Проте, спираючись на прагматичні засади експресивного синтаксису, ми дотримуємось у визначенні розуміння порівняльної конструкції Л. Прокопчук, як мовної конструкції, що дає можливість “об'єднати різноструктурні побудови в межах простого і складного речення, інтеграційним параметром яких виступає компаративна семантика” [6, 12]. Порівняльні конструкції є невід'ємною специфічною складовою української мови, про що красномовно стверджує “Словник стійких народних порівнянь” [8]. Активно функціонують порівняльні конструкції і в російській мові.

Визнання зв'язку між літературою і життям розширює життєвий і художній контекст, дозволяє вести мову про зв'язок автора із художньою культурою в цілому, визначати художній твір як своєрідний документ епохи. В художньому творі ми віднаходимо ознаки часу, атрибути побуту, ідеологічну символіку, чого не полишена психологічна драма Ірен Роздобудько “Гудзик”.

Інший погляд на дійсність передбачає й іншу систему художніх засобів, котрі фокусували б

у собі думку автора про світ. Саме порівняння є засобом осмислення дійсності та однією із форм художнього мислення. В порівняльній конструкції слово набуває нового смислового нашарування, нових асоціацій, емоційно-експресивного змісту. Ми зробили спробу визначити, що стає суб'єктом порівняння в аналізованому творі, яке призначення порівнянь в авторському тексті, які відмінності у структурі та семантиці порівнянь українськомовного та російськомовного текстів психологічної драми "Гудзик".

Аналіз фактичного матеріалу засвідчує, що порівняння переважно антропоцентричні: характеризують зовнішність, мову, емоційний і психологічний стан, поведінку, дії, життєве кредо тощо, тому ми визначили, використовуючи як основу компарандум, певні групи порівнянь¹.

ЛЮДИНА. Зовнішність людини (вік, постава, волосся, риси обличчя, очі, одяг, хода тощо). Наприклад: *Я знову намагався розгледіти ту, що владно вела мене за руку, ніби маленького; Вона дивилася на круглу пухнасту голівку з м'яким, майже пташиним, волоссям; Проте довгі, як у ляльки, вії були пречудові; Але я міг би дати голову на відсіч, що зеленкувата райдужна оболонка її очей світилася, як скельце в лісовому джерелі; Подивись, у неї обличчя, як у Богородиці. А шкіра! Ти подивись на скроні – китайська порцеляна. Аж світиться!; Очі її розширені, як у дитини;...колір її очей. Вони були зеленкуваті, як у царівни-жабки...; У сутінках білі сорочки чоловіків світилися, мов неонові; ...її очі плавали переді мною, як дві вологі сині рибини.*

Усі порівняння зумовлені зоровим і почуттєвим сприйняттям адресанта.

ЛЮДИНА. Мова, голос. Наприклад: *А вона твердила, як папуга: "Свобода не може бути дозваною!"; Я це зрозумів, але не міг вимовити ані слова, як іноземець, який тільки починає вивчати незнайому мову.*

Такі порівняння лише поодинокі в аналізованому творі.

ЛЮДИНА. Поведінка, дії, характер. Наприклад: *Ідемо строем, як піонери; Мабуть, я поведився цілий день, як дурень; Вона, наче губка, всотувала в себе всі соки довокколишнього світу...; Таким, як ти, краще сидіти тихо, як миша...; А сам він, як чоботар, сварить Канта, прагнучи до першості; Я зробив це як хуліганство, як виклик; Вона була відверта й безпосередня, як веселе цуценя; Вона була цілісна й справжня, мов ...яблуко...; Вона готова була замерзнути біля нього, з ним – мовчазно та віддано, як собака; – Все о'кей! – відзвітував я, немов рибалка, в якого нарешті "кльнуло"; Всі троє, як за командою, подивилися в наш бік...*

ЛЮДИНА. Почуття, відчуття, внутрішній емоційний світ. Наприклад: *Але відучора з'явилося відчуття, ніби мені під лопатку вшили "торпеду" і я помру від одного погляду на чарку з горілкою або коньяком. / Це як ...Як примусовий аборт на восьмому місяці; Адже жінка, яка б могла мені сподобатися, мала бути, як вода...; Я знову почав функціонувати, як ... війні; Що було далі, згадую, як марево; Якцо протягом двох- трьох тижнів про нього не було жодного слова на телебаченні, він тьмянів, як мідна копійка у воді...; Я побачив її здалеку, й серце затепілось, як м'ячик на гумовій нитці; Вона жила, як пташка – горобчик, який то весело цвірінкає, то сидить набурмосений, якому геть байдуже, що їстиме завтра; Я давно вже прожив найголовніше і тому мені так тяжко вдавати якісь емоції, кривлятися поміж інших, ніби клоун; Серце працювало, як відбійний молоток.*

Порівняння цієї групи особливо активно функціонують в аналізованому творі, безпосередньо характеризують почуття, емоційний стан героїв – любов, гнів, сором, страх, сум тощо, тісно пов'язані з внутрішнім світом, душею.

ЛЮДИНА. Предмети побуту, житла, їжі, питва, одягу тощо. Наприклад: *Наївні скульптури дівчаток із веслами та інших культуристів білосніжно світилися обабіч алей, як привиди; Якби я тоді не був п'яним, якби в мені, як вино, не грало хмільне відчуття ейфорії вступу в нове життя – нічого б не трапилось...; ...вогник її цигарки. Він спостерігав за мною, як око; Влітку. Коли всі одягають світле, вона вирядилася, як ворона, і цим дуже вирізнялася з-поміж інших; Перед очима виник червоний вогник сигарети, що блимав уночі, як око диявола; Сумочка на довгому ланцюжку розгойдувалася, як маятник; ... на її пальці у світлі тьмяної лампочки в передпокої, як спалах фотоапарата, зблиснув діамант; Було вже доволі пізно, "вельмишановна шафа" маячила в темряві, мов "Титанік", що поглинув у собі її речі, які я досі не наважувався переглянути.*

Такі порівняння зустрічаємо зрідка.

ПРИРОДА. Предмети, утворені природним шляхом. Наприклад: *Вона (гора) дихала, як жива, і скидалася на велетенського звіра, який заснує у країні ліліпутів; Море було, як хміль; Море шипіло й пінилося поблизу, як олія на пательні; Ліс та гори кружляли нас, як карусель; Кинув швидкий погляд на гору. Тепер вона здавалася брунатною, ніби скросною з барвистих клаптів.*

¹ Враховуючи обсяг статті, ми подаємо приклади, що мають структурно-семантичну ідентичність в українській і російській мовах, лише українською мовою.

ПРИРОДА. Рослинний світ. Наприклад: *Я не відривав погляду від цих борозен, забитих сивим павутинням, і вони нагадували мені глибокі зморшки на обличчі старої людини; По темній, непрозорій поверхні, як човники, ковзали кленові листочки; Ми провалилися в нього (сіно), як у хмару; Ми підійшли до схилу гори, вкритого деревами, котрі височіли над галявиною, як колони біля входу в язичницький храм; Густі верхів'я дерев звідси видавалися скупченими грозивими хмарами, по яких можна було іти, як по суші.*

ПРИРОДА. Календарний цикл. Наприклад: *Вечір впав швидко, мов камінь; Осінь висіла в синьому просторі, як легка батистова хустка.*

Такі порівняння є лише окремими випадками в аналізованому творі.

ПРИРОДА. Небесні тіла. Атмосферні явища. Наприклад: *Годині о п'ятій небо вкрилося темними грозивими хмарами, повітря стало вологим, мов ганчірка, яку ось-ось мають викрутити...; Небо прогнулося й висіло низько, як пластиковий пакет, що був наповнений водою; Ночами я дивився на місяць – такий круглий та рівний, як поверхня дзеркала; За вікном повільно розгорталася й звисали до землі спіралі снігової хуртовини, вони були схожі на бинти; Морозяний туман клубочився переді мною, як молоко; Чули, як по даху гунають важкі, немов каміння, краплі дощу; Дощ і вітер розгойдували сарай, мов човен, шурхотіло сіно...*

Цікавим є той факт, що компаратум стає компонентом порівняння для різних компарандумів. Наприклад: **човен** – людина (*Ліза відчувала себе самотнім човном, що б'ється об чужий берег*); **човен** – листя (*По темній, непрозорій поверхні, як човники, ковзали кленові листки*); **човен** – сарай (*Дощ і вітер розгойдували сарай, мов човен, шурхотіло сіно...*); **камінь** – життя (*Спрага життя ворухилася в ній, як... як каміння в нирках*); **камінь** – вечір (*Вечір впав швидко, мов камінь*); **камінь** – крапля дощу (*Чули, як по даху гунають важкі, немов каміння, краплі дощу*).

Зафіксовано групу порівнянь, у яких компаратум виражений вербалізатором, семантика якого є неконкретною, через що експресивність висловленого інтенсифікується. Наприклад: *Можливо, вона була такою, як усі; ... невидима аура, яка засліплювала мене, як і раніше; Чоловік затримувався, як завжди; Гумові красуні, створені зусиллями косметологічної промисловості, як і раніше, не приваблювали мене; І вона, як завжди, ігнорувала мене...; І тільки Ліка, як завжди, світилася щастям...; ... і я, як і решта, видихнув у мікрофон...; ... ця така само гарненька, як інші...*

Експресивність інтенсифікується і через нашарування порівнянь, як-от: *Ім'я звучало сумно і тривожно, як закодована фраза, як назва прірви, як виття самотнього звіра.*

Зустрічаємо функціонування порівнянь, коли кожне речення мікротексту містить порівняльну конструкцію, або зміст усього мікротексту (абзацу) є порівнянням. Наприклад: *Я всотувала звуки й запахи, мов губка. Вони були новими, незвичайними та цілющими, як ліки. Я навіть змогла вдихнути на повні груди – вони були немов забиті голками; або: Це було як... Навіть не знаю з чим порівняти ту мить? Так буває в трилері, коли в кадрі практично нічого не відбувається – показують інтер'єр кімнати, камера повільно пересувається по картині, що висить на стіні, по візерунках на шпалері, спускається нижче, нижче... А глядач уже розуміє, що на підлозі, посеред усієї цієї розкоші з'явиться труп, що лежить у морі крові. Адже сповільнення кадру – нестерпне, музика – жахлива... Не знаю, чому мені спало на думку саме таке порівняння.*

Квантитативний аналіз функціонування порівняльних конструкцій у психологічній драмі І. Роздобудько "Гудзик" дозволяє трактувати про те, що українська і російська мови мають спільний фон порівняльних конструкцій. Лише окремі випадки засвідчують різницю. Порівняймо:

Відповідність	Українськомовний текст	Російськомовний текст
Повна структурно-семантична відповідність – 92%	1. Вона існувала, як небо, в якому я побрів, перечіпаючись та падаючи, нічого не помічаючи ані під, ані над собою. 2. Він розсипався, як дитячі кубики	1. Она существовала, как небо, в котором я побрел, спотыкаясь и падая, ничего не замечая ни под, ни над собой... 2. Он рассыпался, как детские кубики
Часткова структурно-семантична відповідність – 7%	1. Кинув швидкий погляд на гору. Тепер вона здавалася брунатною, ніби скроєною з барвистих клаптів. 2. – Все о'кей! – відзвітував я, немов рибалка, в якого нарешті «кльнуло». 3. Вона дивилася на круглу пухнасту голівку з м'яким, майже пташиним, волоссям	1. Мельком взглянул на гору. Теперь она казалась пестрой, словно лоскутное одеяло. 2. – Все о'кей! – доложил я друзьям тоном рыбака, у которого «кльнуло». 3. Она смотрела на круглую пушистую головку с мягкими, как у птички, волосиками

Структурно-семантична невідповідність – 1%	<p>1. Джинси, светр... Чомусь він мав вигляд моряка, котрий недавно зійшов на берег. Принаймні погляду нього був дивакуватий і трохи похмурий, ніби він дивився на світ уперше.</p> <p>2. Я ліниво погортав альбом, мимоволі весь час повертаючись до одного фото: блондинка з довгим волоссям, що здіймалося над головою, як полотно, крізь скло маски...</p>	<p>1. Джинсы, свитер... У него был вид моряка, недавно сошедшего на берег. Взгляд у него был диковатый и слегка мрачный.</p> <p>2. Я лениво полистал альбом, произвольно возвращаясь все время к одной фотографии: блондинка с длинными волосами, вздымающимися над головой, сквозь стекло маски...</p>
--	--	---

Узагальнюючи висловлене та враховуючи перспективу досліджуваної проблеми, можемо зробити висновок, що взаємодія синтаксису і культури є багатоаспектною, а українська і російські мови мають надзвичайно багато спільних ознак для їх реалізації. Експресивний синтаксис – один із аспектів цієї взаємодії. Експресивні порівняльні конструкції як культурний компонент інформації на синтаксичному рівні є характерним для художнього мовлення Ірен Роздобудько, одним із унікальних національно-культурних елементів реалізації національно-мовної своєрідності української та російської мов, виразником національного менталітету, духовної культури українського та російського народів.

Фактичний матеріал не обмежується лише аналізованим елементом – тематичним змістом порівняльних конструкцій, а характеризується іншими експресивно-синтаксичними засобами, використаними автором для змалювання своєрідності мовної картини світу (функціонування слів-символів у порівняннях, фразеологізмів, значення пунктуаційних знаків, структура порівняльних конструкцій, їх місце у реченнях різних структурно-семантичних типів тощо), які також потребують окремого розгляду, а, за його реалізації, синтаксис, прагмалінгвістика, компаративістика розширяють спектр експресивних синтаксичних одиниць як складника цілісного, системного підходу до характеристики епохи постмодернізму – особливого типу культури – масового, мовної картини світу українського та російського мовного простору.

Список використаних джерел

1. Виноградов В.В. Стилистика. Теория поэтической речи. Поэтика / В.В.Виноградов. – М. : Изд-во АН СССР, 1963. – 256 с.
2. Два погляди на книгу Ірен Роздобудько “Гудзик” // <http://sumno.com/article/dva-riznyh-poglyady-na-knygu-ireny-rozdobudko-gudzyk/>
3. Дегтярова І. О. Стилистичний синтаксис української постмодерністської прози / І.О. Дегтярьова. // Українська мова. – 2009. – №3. – С.27 – 38.
4. Прокопчук Л. В. Категорія порівняння та її вираження в структурі простого речення: Дис. ... кандидата філол. наук: 10.02.01/Прокопчук Леся Василівна. – Вінниця, 2000. – 197с.
5. Маслова В.А. Лингвистический анализ экспрессивности художественного текста : Учебное пособие / В.А.Маслова. – Мн.: Высш. шк., 1997. – 156 с.
6. Роздобудько Ірен.: Гудзик/ Ірен Роздобудько. – Харків: Фоліо, 2008. – 222 с.
7. Роздобудько Ірэн. Пуговица: Психологическая драма: Пер. с укр../ Ірэн Роздобудько. – Харьков: Фолио, 2008. – 218 с.
8. Юрченко О. С. Словник стійких народних порівнянь / О. С. Юрченко, А. О. Івченко. – Харків: Основа, 1993. – 176с.

Анотація. У статті аналізуються порівняльні конструкції як експресивний засіб реалізації прагматичної функції мови у романі Ірен Роздобудько “Гудзик”. Співставлення особливостей функціонування порівняльних конструкцій у текстах українською та російською мовами уможливує виявлення спільного та відмінного у мовній картині світу українського та російського народів.

Ключові слова: експресивність, експресивний засіб, порівняльні конструкції, типологія порівнянь, функції порівнянь.

Summary. The article deals with the comparative constructions as expressive meaning of realization of pragmatic function of language in the novel of Irene Rozdobud'ko “Gudzyk”. Comparison the features of functioning of the comparative constructions in texts by the Ukrainian and Russian languages, does possible the exposure of the general and different in a linguistic picture of world of the Ukrainian and Russian people.

Keywords: expressivity, expressive mean, comparative constructions, typology of comparisons, function of comparisons.